

De heer **Talsma** (ChristenUnie):

Intussen is de vraag glashelder en zeg ik tegen mevrouw Van Bijsterveld: ja, ik ben het op zichzelf met haar eens dat het ging om de uitvoering, maar het ging voor een deel ook over de constitutionele waarborgen, over waar je bepaalde dingen vastlegt. Misschien moeten we die discussie niet overdoen, want we zullen de stukken allemaal gelezen hebben. Maar de Raad van State heeft er een helder standpunt over ingenomen wat je wel of niet in een uitvoeringswet regelt. Onze fractie in de Tweede Kamer heeft daar ook een helder standpunt over ingenomen. Over dat soort dingen gaat het natuurlijk wel. Het is dus niet alleen maar een kwestie van: het principe is oké, nu gaat het nog over de uitvoering. Dat zal mevrouw Van Bijsterveld niet bedoelen, maar dat is mij een iets te gemakkelijke weergave van de werkelijkheid.

De **voorzitter**:

U vervolgt uw betoog.

De heer **Talsma** (ChristenUnie):

Dank u zeer, voorzitter. Waarbij ik, met alle respect natuurlijk, maar opmerk dat ik ergens een halve minuut van mijn spreektijd ben kwijtgeraakt.

De **voorzitter**:

Die krijgt u van mij erbij.

De heer **Talsma** (ChristenUnie):

Ik dank u bij voorbaat. In een recente uitgave van Binnenlands Bestuur gaat hoogleraar bestuurskunde Frank Hendriks in op democratische innovaties. Hij stelt: "Nederland is op dit vlak echt geen gidsland. Democratische innovatie is hier vaak snel achter de nieuwste mode aanlopen, maar niets echt goed doorontwikkelen". Ik geef toe dat de inhoud van het voorliggende wetsvoorstel inmiddels eerder een parlementaire winkeldochter is dan de nieuwste mode, maar is dit voorstel niet kwetsbaar voor hetzelfde verwijt, bijvoorbeeld op het punt van deugdelijkheid? In de schriftelijke voorbereiding heeft mijn fractie onder meer nadrukkelijk aandacht gevraagd voor de introductie van een nieuw begrippenpaar in de tekst van de Grondwet. In het voorgestelde artikel 89d, lid 1, wordt voor het eerst de formulering "een bij wet te bepalen representatief en haalbaar deel" geïntroduceerd.

Het belang van helderheid over de betekenis en toepassing van grondwettelijke begrippen staat, naar ik hoop, buiten kijf. Om die reden vroeg mijn fractie de initiatiefnemers om heel concreet en heel nauwkeurig af te bakenen wat nu onder "representatief en haalbaar" moet worden verstaan. Het antwoord luidde als volgt, ik citeer het maar: "Enerzijds is 'haalbaar' helder dat een referendum slagend georganiseerd moet kunnen worden, anderzijds moet de opkomst en uitkomst wel representatief zijn".

Voorzitter, wat staat hier nu? En hoe kunnen burgers, rechters en overheden hier nu mee uit de voeten? Mijn fractie vraagt de initiatiefnemers dringend om alsnog met een nauwkeurige en bruikbare concretisering te komen. Ook aan de minister vraagt mijn fractie hoe hij aankijkt tegen de helderheid en bruikbaarheid van deze nieuwe

grondwettelijke termen. In het genoemde interview in Binnenlands Bestuur zegt professor Hendriks verder nog: "Als je democratische innovatie met zorg en creativiteit doordenkt en de tijd neemt voor inpassing en doorontwikkeling, kan dit wel degelijk samengaan met betekenisvolle representatieve democratie." Hij pleit er dan wel nadrukkelijk voor om niet in te zetten op een geïsoleerd instrument, maar op een hybride aanpak. Ik citeer hem nog één keer: "Niet alleen op afstand duimpjes omhoog of omlaag, maar een slimme mix van stemmen en praten en in het verlengde daarvan concreet doen." Hoe kijken de initiatiefnemers hiernaar? Zijn zij bereid om in plaats van het inzetten van het geïsoleerde instrument van het correctief referendum te komen tot een breder perspectief en een hybride aanpak? Zo ja, hoe zien ze dat voor zich?

Voorzitter. Mijn fractie ziet met belangstelling uit naar de reactie van de initiatiefnemers en de minister. Dank u wel.

De **voorzitter**:

Dank u wel. Dan geef ik nu het woord aan mevrouw Van Bijsterveld voor haar maidenspeech.

□

Mevrouw **Van Bijsterveld** (JA21):

Dank u wel, voorzitter. Voordat ik begin, wil ik allereerst de Griffier, de Griffiemedewerkers, de overige medewerkers en de bodes bedanken voor hun uitstekende en professionele ondersteuning. Zonder hen konden wij ons werk gewoon niet doen. Dank daarvoor.

Voorzitter, excellentie, collega-senatoren, zeer gewaarde leden van de Griffie en overige medewerkers van de Eerste Kamer, alsmede de mensen aanwezig op de publieke tribune, in het bijzonder Natalie Holwijn, en de kijkers thuis onder wie mijn lieve familie. Allereerst namens de fractie van JA21 welgemeende felicitaties aan mevrouw Roovers voor haar maidenspeech en ook succes aan de heer Hartog en mevrouw Lagas, die later nog zullen volgen.

Ik voel mij vereerd te mogen spreken in dit huis, maar ik voel vooral een grote verantwoordelijkheid mijn werk goed te doen en recht te doen aan het mandaat dat mij gegeven is. Namens mijn fractie van JA21 wil ik de initiatiefnemers van dit wetsvoorstel danken en mijn waardering uitspreken voor al het werk dat zij hebben verzet en niet te vergeten het werk dat zij nog zullen verzetten met betrekking tot de uitvoeringswet. De parlementaire discussie over het correctief referendum gaat terug tot de adviezen van de staatscommissie-Biesheuvel en de commissie-De Koning, die voor de kabinetten-Kok I en II aanleiding waren een voorstel in te dienen voor wijziging van de Grondwet, met het oog op de invoering van een correctief referendum. Na goedkeuring in de eerste lezing van dit wetsvoorstel in de Tweede Kamer en Eerste Kamer en goedkeuring van dit voorstel in de tweede lezing in de Tweede Kamer, strandde dit voorstel in 1999 in de Eerste Kamer in wat later "de nacht van Wiegel" werd genoemd; er werd al aan gememoreerd.

In zijn prachtige boek *De twee pijlers* onderscheidt voormalig PvdA-senator Ruud Koole in een democratische rechtsstaat een electorale en een niet-electorale pijler. In de electorale pijler handelen parlement en regering op basis van kiezersmandaat. In de niet-electorale pijler handelen autori-

teiten en instellingen zonder kiezersmandaat; denk bijvoorbeeld aan de rechterlijke macht en centrale banken. Er dient een evenwicht te zijn tussen deze pijlers. Mijn fractie is van mening dat dit evenwicht zoek is. De macht zonder mandaat wordt groter en groter. Te denken valt aan verregaande uitspraken van rechters, die op de stoel van de wetgever lijken te gaan zitten, de eindeloze stroom polderakkoorden die alleen pro forma nog in het parlement behandeld worden en de grote groep kiezers die zich niet gehoord voelen om de doodeenvoudige reden dat zij ook niet vertegenwoordigd worden. De electorale pijler brokkelt dan ook af.

Mijn fractie gelooft ten diepste dat een krachtige electorale pijler een noodzakelijk voorwaarde is om de democratische rechtsstaat te schragen. De vertegenwoordigende democratie is niet de enige en meest voldragen vorm van democratie. Directe democratie is een belangrijke aanvulling. Iedere stem doet er namelijk toe. Dat heb ik in mijn opvoeding meegekregen. Ik ben geboren in Den Haag op 8 maart 1970, een bijzondere dag met veel betekenis, niet alleen voor mijn familie, maar ook omdat dit de verjaardag was van de laatste stadhouder, prins Willem V. Deze dag werd toentertijd in Den Haag als Prinsjesdag gevierd. Maar mijn geboortedag valt ook samen met Internationale Vrouwendag. Daar kom ik later nog op terug. Ik ben opgegroeid in een katholiek gezin, met aan vaderszijde een gezin van twaalf kinderen en aan moederszijde een van vier kinderen. Op zondag eerst naar de kerk om vervolgens met de hele familie naar opa en oma te gaan. Daar werd altijd flink gediscussieerd. Ik vond het als kind heerlijk om de debatten te volgen. De familie Van Bijsterveld staat te boek als mondig en eigenwijs; u bent allen gewaarschuwd.

Vanaf het moment dat ik meerderjarig werd en stemrecht kreeg, werd mij en mijn oudere zus op het hart gedrukt: je gaat stemmen; jouw stem doet ertoe. Hoewel iedere stem telt, worden er in ons huidige parlementaire stelsel besluiten genomen waarvoor wel een meerderheid is in het parlement, maar waarvoor geen meerderheid bestaat in de samenleving, onder de kiezers. Bovendien voelen lager opgeleide inwoners zich minder goed vertegenwoordigd dan hoger opgeleiden als het gaat om thema's als immigratie en Europa. Veel politici vinden dit wel gemakkelijk. Paternalisme of zelfs dedain smaakt hun beter dan democratie. Zij regeren liever voor het volk. Met "government of the people, by the people, for the people", zoals president Lincoln het uitdrukte, hebben ze weinig op.

De staatscommissie parlementair stelsel onderschrijft dat een correctief bindend referendum juist kan bijdragen aan een oplossing voor deze tekortkomingen van het parlementair stelsel. Door middel van een referendum kunnen voorstellen die door het parlement al zijn aangenomen, toch geen wet worden. Maar wat is de reactie van velen in dit huis en ook aan de spreekwoordelijke overkant? De burger weet niet zo goed als zijn vertegenwoordiger wat goed voor hem is. Alleen door de spreekbuis van de politicus kan de burger tot weloverwogen keuzes komen. Dit is de wereld op zijn kop. Dit voelt als onrecht en dat was voor mij een grote persoonlijke drijfveer om na mijn middelbare school te kiezen voor een rechtenstudie, met als doel om advocaat te worden.

Mijn ouders hebben niet de kans gekregen om te studeren. Zij moesten door de omstandigheden in hun gezin allebei op jonge leeftijd gaan werken. Mijn ouders hebben altijd hard gewerkt. Ik ben opgegroeid in een ondernemersgezin.

Mijn ouders hadden kledingwinkels in damesmode en verkochten kleding op de markt. Mijn ouders legden de lat hoog: benut je talent ten volle, maak je dienstbaar aan de maatschappij en lever jouw bijdrage. Zij hadden de kans niet gekregen, dus van mij en mijn zus werd veel verwacht: zelfstandigheid, zelfredzaamheid en verantwoordelijkheid nemen voor je eigen leven. Dat heeft in mijn jeugd geresulteerd in tennissen op hoog niveau en uiteindelijk in studeren. Na mijn studie aan de Universiteit Leiden ben ik beëdigd tot advocaat. Sinds 2003 ben ik gespecialiseerd in personen- en familierecht. Dit beroep oefen ik al bijna 27 jaar met veel plezier en voldoening uit. Ik ben gehuwd en heb drie dochters, waar ik en mijn man heel trots op zijn. Ook onze kinderen is duidelijk gemaakt: jullie stem doet ertoe.

Het is niet gek dat het vertrouwen in de Nederlandse rechtsstaat afbrokkelt, nu veel mensen zich niet gehoord voelen. Vooral onder mensen met weinig opleiding en lage inkomens zijn er velen die niet gaan stemmen. In dat verband wijs ik op de Atlas van Afgehaakt Nederland, waarin duidelijk wordt dat een groeiende groep mensen zich niet vertegenwoordigd voelt door de politiek. Dit terwijl andere kiezers juist willen meepraten over beleid en wetgeving. De een is afgehaakt en de ander wil juist meer inspraak. Invoering van een correctief bindend referendum kan deze problemen deels verhelpen. Directe democratie verschaft immers een stem aan kiezers die zich nu niet gehoord voelen, omdat ze — ik herhaal het nog maar een keer — daadwerkelijk niet gehoord worden of zelfs bewust genegeerd worden. Een referendum betreft meer groepen burgers bij de besluitvorming en creëert legitimiteit voor politieke beslissingen. Het kan zorgen voor meer vertrouwen in de democratie. Kennelijk wil dat besef maar niet indalen. Of misschien is het allang ingedaald, maar is er een discrepantie tussen wat de kiezer wil en wat de politicus wil toestaan.

Recent onderzoek wijst wederom uit dat een grote meerderheid van de Nederlandse bevolking een einde wil aan de eindeloze en massale immigratie. Toch gebeurt dat maar niet. Haagse onwil is te breken door meer burgerinspraak. Daarom is een keuze voor een bindend correctief referendum belangrijker dan ooit. Het biedt een vangnet, een laatste controlepunt dat ervoor zorgt dat de stem van de burger serieus wordt genomen en dat volksvertegenwoordigers verantwoordelijk blijven voor hun beslissingen. Volgens de Raad van State zijn er ook geen staatsrechtelijke belemmeringen voor de invoering van het bindend correctief referendum. Ook zou dit type referendum het beste passen bij de Nederlandse representatieve democratie.

Het is lastig voor te stellen dat het vrouwenstemrecht in Nederland pas werd ingesteld op 28 september 1919. Op Internationale Vrouwendag staan we stil bij de emancipatie van vrouwen in onze samenleving. De aanleiding voor deze dag was de massale staking op 8 maart 1908 in Chicago en New York voor betere arbeidsomstandigheden en kiesrecht. Daar is voor mij de cirkel ook rond. Trots ben ik dat ik een lieve echtgenoot heb, die mij vrijlaat in het nastreven mijn ambities en mijn hierin tomeloos ondersteunt, dat ik naast mijn werk als advocaat veel maatschappelijke functies heb mogen bekleden en onder meer de eerste vrouwelijke en jongste voorzitter werd van de Koninklijke Nederlandse Lawn Tennis Bond.

Het belangrijke is het goede voorbeeld te geven en je stem te laten horen. Immers, iedere stem doet ertoe. Mijn fractie steunt dit initiatiefvoorstel dan ook van harte. Het is een belangrijke stap in de verdere versterking van onze democratie. Het is een manier om de stem van het volk kracht bij te zetten en ervoor te zorgen dat de belangen van de burgers altijd vooropstaan. Wij vinden het ook zeer verstandig om de principiële beraadslagingen over het referendum los te trekken van de praktische kant hiervan. Het vorige initiatiefvoorstel sneuvelde door een veel te hoge uitkomstdrempel die opgenomen werd in de Grondwet, waardoor het de facto onmogelijk zou worden om die nog te wijzigen. Door te werken met een uitvoeringswet, wordt dit probleem ondervangen.

Hoewel de uitvoeringswet nu nog niet aan de orde is, wil mijn fractie de initiatiefnemers wel oproepen om de uitkomstdrempel haalbaar en realistisch te houden. Internationaal vergeleken en gezien vanuit de gewenste kernfuncties, zou een uitkomstdrempel van 20% à 25% in de rede liggen. Mijn fractie vindt de voorgestelde uitkomstdrempel van een derde van het aantal kiesgerechtigden voor de Tweede Kamerverkiezingen dan ook aan de hoge kant. Daarom nogmaals mijn oproep: wees terughoudend en voorzichtig met het bepalen van de uitkomstdrempel. Door een te hoge uitkomstdrempel loop je ook het risico tot demobilisatiecampagnes: ach, het heeft toch geen zin, blij lekker thuis. Dit zou het draagvlak voor referenda wegvagen.

Dank u wel, voorzitter.

De voorzitter:

Dank u wel, mevrouw Van Bijsterveld.

(Applaus)

De voorzitter:

Dat is op zich niet de bedoeling, want de bedoeling is dat de voorzitter de maidenspeechhouder gaat eren. Dat ga ik nu doen. Mijn hartelijke gelukwensen met uw maidenspeech.

U studeerde Nederlands recht aan de Universiteit Leiden en bent gespecialiseerd in het personen- en familierecht. Sinds 1996 bent u verbonden aan Houtsmuller Boitelle Advocaten in Hilversum. Bij de Nederlandse vereniging Familie- en erfrecht Advocaten Scheidingsmediators volgde u specialistenopleidingen op het gebied van scheidingsmediation en familierecht. U werkt als mediator en ik kan u alvast verklappen dat u vandaag ook niet de enige debutant bent met een achtergrond in dat vakgebied.

Uw nevenfuncties staan in het teken van sport; u zei het al. Zo was u onder andere de eerste vrouwelijke voorzitter van de Koninklijke Nederlandse Lawn Tennis Bond én bovendien de jongste voorzitter ooit, vicevoorzitter van de werkgeversorganisatie Werkgevers in de Sport, WOS, en lid van de commissie integriteit en de commissie jeugd van de International Tennis Federation. Momenteel bent u voorzitter van NL Actief, de branchevereniging van de erkende en ondernemende sport- en beweegbedrijven in Nederland, en voorzitter van de raad van commissarissen van Recreatie Noord-Holland.

Op 13 juni bent u geïnstalleerd als lid van de Eerste Kamer namens JA21. Op de website van uw partij zegt u in een video vereerd zijn om de belangen van Nederlanders te behartigen in de Eerste Kamer. U noemt de senaat de laatste toetssteen voor wetsvoorstellen die gecontroleerd worden op hun juridische deugdelijkheid en uitvoerbaarheid. Zonder de Eerste Kamer zouden ongekozen rechters dat bepalen, voegt u daaraan toe.

Als gekozen senator heeft u vandaag in de plenaire zaal uw debuut gemaakt. We kijken uit naar uw verdere bijdragen. Nogmaals van harte gefeliciteerd met uw maidenspeech.

Mevrouw **Van Bijsterveld** (JA21):

Dank u wel.

De voorzitter:

Dan geef ik nu het woord aan de heer Hartog van de fractie van Volt, voor zijn maidenspeech.

□

De heer Hartog (Volt):

Dank u wel, voorzitter. Ik ben blij met de gelegenheid die me vandaag geboden wordt om een maidenspeech te doen over het correctief referendum. Het geeft me de gelegenheid om wat persoonlijke dingen en achtergronden daarover aan u voor te leggen. Voordat ik de visie van Volt hierover ga onderbouwen, wil ik eerst de senatoren Roovers en Van Bijsterveld feliciteren met hun maidenspeech en ook de senatoren Lagas en Van den Oetelaar, mijn voormalige buurman, succes wensen met hun maidenspeech.

Voorzitter, staat u mij toe om de oorspronkelijke indiener van het voorstel, mevrouw Leijten, te feliciteren met dit initiatief? Ik stel de collegialiteit van mevrouw Marijnissen en mevrouw Temmink op prijs. Zij hebben het stokje overgenomen en willen dit initiatief hier vandaag verdedigen.

Maar nu naar de inhoud. In mijn studententijd heb ik veel gedebatteerd over de voor- en nadelen van het correctief referendum. Mijn professor staatsrecht van destijds, Wim Couwenberg, was daar een enorm voorstander van. Hij heeft daarover ook heel regelmatig geschreven in het vakblad *Civis Mundi*. Als studenten hebben wij naar verschillende kanten van het correctief referendum gekeken. Ik geef toe dat ik er tijdens het tentamen groot voorstander van was. Ik heb het tentamen ook gehaald. Dat was in 1985. Nu denk ik daar wat anders en genuanceerder over. Het zal ook geen verassing voor u zijn dat Volt een groot voorstander is van een grotere directe betrokkenheid van Nederlanders bij het wetgevings- en beleidsproces. Het simpelweg verschuilen achter de exclusiviteit van de representatieve democratie is niet meer van deze tijd. Met de grote uitdagingen die voor ons liggen, werkt dat simpelweg niet meer. De staatscommissie-Remkes heeft daar ook goede voorstellen voor gedaan. Het is jammer dat we vandaag slechts naar een van die voorstellen kijken en niet naar een wetsvoorstel, dat met name een constitutioneel wetsvoorstel is, dat integraal, over de volledige breedte, de representatieve democratie wil versterken. Mijn vraag aan de indieners van het voorstel is derhalve waarom zij de Grondwet slechts met één element willen versterken, en bijvoorbeeld niet met een algemenere mogelijkheid burgers bij deze